

Silling István

A NÉPI VALLÁSOSSÁG KÖLTÉSZETÉNEK KUTATÁSA A VAJDASÁGBAN

Az elmúlt század hetvenes éveig kevés vajdasági folklóryananyagunk van a népi, avagy laikus vallásosság területéről. Folkloristáink figyelme jobbra a népdalok és az epikus népköltészet begyűjtése felé irányult. Az újabb ötven esztendő további nagy jelentőségű népdalgyűjteményekkel gazdagította az immár csak Vajdaságra zsugorodott gyűjtőterületet. A népköltészet utoljára felfedezett és felismert műfaja az apokrif archaikus népi imádság, amely az általunk tárgyalt időszak nagy felfedezése. Az *Idő, idő, tavaszidő* című antológiában még nem is szerepel, gyűjtése meg sem kezdődött. Azóta a mi vidékünk sem fehér folt már a folklorisztika e területén. A betlehemes játékokat a dramatikus népköltészeti alkotások közé szokás sorolni, de népköltészeti szempontból is figyelmet érdemelnek. Új gyűjteményünk e műfajban is született a vizsgált időszakban. A népmondák gyűjtése sem volt gyakori ebben a korszakban, azonban a népmesékkel együtt mégis meg-megjelenik a népi vallásosság témája e folklórműfajban is, akárcsak más kisepikai alkotásokban, proverbiumokban.

Kulcsszavak: magyar folklórkutatás, népi vallásosság, a 20. század második fele, Vajdaság

Az elmúlt század hetvenes éveig kevés vajdasági folklóryananyagunk van a népi, avagy laikus vallásosság területéről. Folkloristáink figyelme jobbra a népdalok és az epikus népköltészet begyűjtése felé irányult.

NÉPDALOK, NÉPÉNEKEK

Népdalaink korai kutatói között első helyen áll dr. Kiss Lajos zombori etnomuzikológusunk, aki már az „első Jugoszláviában” megkezdte áldásos tevékenységét a népénekek gyűjtésével. Így tudott azután megjelenni az 1940-es évek elején gyűjtött anyaga korai kiadványokban, mint pl. a *Délvidéki daloskönyv*. 108 népdal. (KISS 1943), de ez még nem tartalmazott vallásos népénekeket. Korábbi gyűjtéseinek anyaga későbbi gyűjteményes kötetekben látott napvilágot, amelyekről az alábbiakban szólok.

Az újabb ötven esztendő nagy jelentőségű népdalgyűjteményekkel gazdagította az immár csak Vajdaságra zsugorodott gyűjtőterületet. A folkloristák több helyen is gyűjtöttek: ki a maga szülőfalujában, ki a lakóhelyén, ki pedig szélesebb régiókban is. Mindezt Bodor Anikó zentai etnomuzikológus szedegette össze, rendezte tematikai, szerkezeti egységbe. Gyűjteménye öt vaskos kötetre rúg, bár az ötödiknek, a *Vajdasági magyar népdalok V*. Jeles napi szokások és jeles időszakok énekei alcíműnek a megjelenését 2016-ban már nem érhetette meg. Anikó 2010-ben elhunyt. Az utolsó kötet megkezdett összeállítását így Paksa Katalin népdalkutató fejezte be (BODOR–PAKSA

2016). Ez utóbbi tartalmazza laikus és kanonizált vallásosságunk népénekeit a naptári év menetét követve; vízkereszt ünnepéhez kötődőeket elsőként, s itt közölve a ritka csillagjárás és a háromkirályjárás dalait és szokásleírását. Ezt követik a nagybőjti időszak énekei, majd a húsvéti énekek. A pünkösdi énekek között legtöbb a közismert mi-mi-ma-ma kezdetű világi pünkösdlő ének, de egyházi pünkösdi énekeket is közölnek néhány településről. A szentek dicsértét zengik a Szent Anna-énekek, a búcsújáró énekek pedig Szűz Máriát köszöntik. Az év végi adventi időszak népénekei után a karácsonyi ünnepkör énekei következnek. Mindezek között előfordulnak gombosi és doroszlói vallásos népénekek, valamint *Az al-dunai székelyek népdalai* című kötetben megjelentek már a nagy ívűre tervezett, ám meg nem valósult *A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára* 1. és 2. kötetében Kiss Lajos gyűjtéseiből (KISS 1982; KISS–BODOR 1984). Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbb említett két kötetben levő népénekeket még az *Idő, idő, tavaszidő* című Bori Imre-antológia előtt (BORI 1971) gyűjtötte az ismert népzene-kutatónk.

Bodor Anikó neve alatt adták ki a *Széles a Duna. Kupuszinai népdalok* (BODOR 2015) című népdalgyűjteményt is, amely jócskán tartalmaz vallásos népénekeket több kupuszinai és más településről érkezett gyűjtőtől (Kiss Lajos, Király Ernő, Martin György, Bodor Anikó, Bodor Géza, Juhász Gyula, Silling István, Németh István, Székely Mária stb.).

A témában igen gazdag gyűjteményt tett közzé a csókai Kónya Sándor is 2004-ben *Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban* címmel, amelyben mintegy 250 vallásos népéneket közöl 14 észak-bánsági településről (KÓNYA 2004). Kónya Sándor tíz év múlva, 2014-ben ismét vajdasági népénekekkel jelentkezett, valamint a velük foglalkozó tanulmányaival a *Nézzünk égre! Írások a vajdasági népénekekről* című könyve által (KÓNYA 2014). Könyvei a kimondottan vallásos népénekeinket tartalmazó legjelentősebb vajdasági gyűjtemények. Szöllősy Vágó László is publikált egy füzetnyi népéneket *Adjon az Úristen* címmel, amelyek között vallásos tartalmúak is találhatóak (SZÖLLŐSY 1999).

BETLEHEMESEK

Az al-dunai Székelykeve nagy ünnepekhez kötődő vallásos népszokásait, azok költészetét közli Botka József *Karácsony. Ünnepi kalendárium, vallási hagyományok, székelykevei népelet* című monográfiájában 1983-ban (BOTKA 1983). Az itt közreadott karácsonyi népénekek, valamint az ehhez az ünnepkörhöz tartozó dramatikus népszokások – a székelykevei betlehemes játék, a huszárok karácsonyi köszöntője – leírása és költészete folklorisztikánk ritka archaikus mozaikkockái közé tartoznak.

Papp György *Betlehemnek nyissunk ajtót! Betlehemes játékok Jugoszláviában és a magyar nyelvterületen* (PAPP 1994) címmel szedte kötetbe szöveges, énekes, dramatikus ünnepi (karácsonyi) játékaink gyűjtéseit tizenegy vajdasági településről, az énekek kottáit is mellékelve.

Csorba Béla is közzétett négy betlehemes játékot a temerini karácsonyi népszokásokról szóló könyvében (CSORBA 2007), amelyben a karácsonyi népénekek is szép számmal jelen vannak. Míg a betlehemesek a dramatikus népszokásaink közé is sorolandók, addig a szentcsalád-járás pusztán karácsony előtti laikus kilenced, amelyben azonban a vallásos népénekek is megjelennek. Így történt ez a most említett Csorba-kötetben és Bodor Anikó utolsó könyvében is.

A betlehemes játék leírása megtalálható Kiss Lajos és Bodor Anikó említett könyveiben, valamint egy-egy közlés más kutatóknál is.

NÉPI IMÁDSÁGOK

A népköltészet utoljára felfedezett és felismert műfaja az apokrif archaikus népi imádság, amely az általunk tárgyalt időszak nagy felfedezése. A magyar nyelvterületen ez Erdélyi Zsuzsanna folklorista nevéhez fűződik, aki 1968-ban talált rá az ilyen tiltott és tagadott, azonban mégis tovább élő vallásos népköltészetre. A műfaj hivatalos bemutatása és népköltészeti alkotásként történő elfogadása (1971) és publikálása után a Kárpát-medence több régiójában, illetve településén is megkezdődött e jeles vallásos szövegek gyűjtése. Vajdaságban Silling István lett az archaikus népi imádságok hivatott gyűjtője és elemzője, közreadója, aki eleinte csak szülőfalujában, Kupuszinán, majd Nyugat-Bácskában, később pedig – gyűjtőtársai segítségével – az egész Vajdaságban gyűjtött ilyen archaikus vallásos imaszövegeket, amelyekből a *Hungarológiai Közleményekben* és a *Hídban* publikált (SILLING 1981; SILLING 1983). A műfaj eredettörténetét kutató, szerkezetét és nyelvi aspektusait vizsgáló, variálódási lehetőségeit és motívumrendszerét elemző kötetei is megjelentek (SILLING 1992; SILLING 1995; SILLING 1997; SILLING 2003). Meg kell említeni, hogy Sillinggel azonos időben Kónya Sándor is gyűjtött archaikus népi imádságokat Csókán, amelyeknek átengedéséért hálás köszönet jár, akárcsak a többi, későbbi gyűjtőtársnak, tanárnak és diáknak egyaránt.

Illik megjegyeznünk, hogy Silling előtt is előfordult vajdasági népi imádságközlés. Penavin Olga tett közzé Gomboson talált szövegeket 1977-ben. A három imádságot azonban 1971-ben, tehát éppen 50 esztendeje gyűjtötte Kovács Ilona, a gombosi magyartanár, akitől Penavin Olga kapta egyéb, vallással és hiedelmekkel rokon anyaggal vegyítve, és nem különítette el az új népköltészeti műfajt (PENAVIN 1977). Ugyanis abban az időben még

keveset tudtak az apokrif archaikus imádságokról, mint ahogy Bori Imre írta is 1975-ben: „A tudomány egyelőre tanácstalanul áll a népi imádságok műfaja előtt. S nem véletlenül. Meg kell ugyanis magyarázni a nép »kétlelkűségének« a tényét, meg kell világítani azoknak az öregasszonyoknak a lelkiségét, akik minden reggel a templomban ájtatoskodnak, minden egyházi szokást és előírást megtartanak, azután otthon, emlékezetükből előveszik a pap tiltotta szövegeket, és ezek elmondásától várják üdvösségüket. És teszszik ezt a pappal szemben is következetes titoktartással, mintha egy nagy, pogány összeesküvés részesei lennének.” (BORI 1975)

A Silling István által publikált népi imádságos könyvek megjelentetése után még néha előfordult ilyen imádságközlés. Ilyen volt Csorba Béla gyűjteménye temerini imádságokból és rólvasásokból (CSORBA 2007), valamint a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hallgatóinak gyűjtése, amely 2008-ban jelent meg az egyetemi kar évkönyvében. Egy-két rövid imádságot közölt még néhány kutatónk. E műfaj gyűjtését továbbra is folytatni kellene, mert lehetséges.

NÉPMONDÁK, NÉPMESÉK

A népi vallásosság epikus költészeti anyagához sorolhatók azok a népmesék, legendamesék, népmondák, amelyek a szentek életéről, a velük kapcsolatos történekekről, eseményekről szólnak. A műfaji meghatározással kapcsolatban Raffai Judit a következőket írja: „A mese [...] szorosan összekapcsolódott a mondával. Összefonódásuk olyan erős, hogy némely szöveg szüzséje mesének és mondának is vehető. Ezeket a szövegeket a folkloristák hol a mesénél, hol a mondánál szerepeltetik. Így az Aarne–Thompson-féle meseosztályozás alapján néhány mondatípus is bekerült a mesekatalógusokba. Ilyen néhány eredetmonda és legendamese szövege (többnyire az »amikor Krisztus Urunk és Szent Péter a földön járt...« kezdetűek).” (RAF-FAI 2004: 31–32).

A leggazdagabb ilyen gyűjtése Kálmány Lajosnak van, de most csak az 1971 után gyűjtött és publikált anyagot vizsgáljuk. Ebből a témakörből a Krisztus-mondák jelentősek, amelyek Jézus és Szent Péter közös vándorlásairól szóló történeteket mondják el, illetve Szűz Mária, a Szent Család életéből beszélnek el egy-egy rövid mozzanatot. Penavin Olga népmese-gyűjteményeiben szép számmal találunk ilyen legendamesét, a legtöbbet Kálmány Lajostól kölcsönözve, valamint saját, avagy közreműködő társai gyűjtéseként (PENAVIN 1971; PENAVIN 1993–1995). Ezekhez hasonló szövegek más népmese-gyűjteményeinkben is előfordulnak, pl. Beszédes Valéria *Jávorfácska* című, 1978-ban publikált könyvében (BESZÉDES 1978). A műfaj temerini előfordulásait Csorba Béla publikálta Legendame-

sék megjelöléssel 1997-ben (CSORBA 1997). Ilyen népmondákból gyűjtött Silling István Kupuszinán 1993-ban egy csokorra valót *Kupuszinai mondák* címen (SILLING 1998). Jung Károly gombosi hiedelemmonda-gyűjteményében is találkozunk olyan szövegekkel, amelyek a szentekkel, Szűz Máriával, a népi vallásossággal kapcsolatosak (JUNG 1990).

PROVERBIUMOK

Vajdasági fogantatású a legnagyobb vallási témájú közmondásgyűjtemény, ugyanis Margalits Ede Zomborban élő budapesti professzor adta ki 1910-ben Budapesten a saját költségén az *Isten a világ közmondásaiban I–II.* című művet latin, magyar, német, horvát, szerb és szlovén nyelven. A vizsgált időszakban kevés vajdasági proverbium-gyűjtemény jelent meg. Legutóbb Csorba Béla jelentetett meg ilyen tematikájú gyűjteményt Termerinben 2016-ban *Ez olyan mondás* címen (CSORBA 2016), amelyben előfordulnak a vallással kapcsolatos helyzetmondatok is. Az ómoraviciak (bácskossuthfalviak) is elkészítették a maguk szólásgyűjteményét *Morovici szólások* címen, amely megjelenés előtt áll. Ebben külön alcsoport foglalkozik istennel: Istenről és Istennel kapcsolatos gondolatok – közmondások.

Szöke Anna a Kishegyesen gyűjtött proverbiumokat csoportosította és kellő értelmezéssel is ellátta (SZÖKE 2014). Rajsli Ilona és Papp György tanulmányokban foglalkozott a vajdasági magyar frazémakorpusszal (RAJSLI 2017).

A parasztkántorok által költött halotti búcsúztatókat is a népköltészet fogalma alá sorolja a folklorisztika, és több kötet is megjelent már a gyűjtésekből. Vajdaságban tavaly jelent meg az „*Utolsó utamra kísérni jöttetek*”. *Bremzay Jenő szilágyi kántortanító halotti búcsúztatói* című kiadvány néhány egyházi ének kottájával (CZÉKUS–MOLNÁR–RUDINSKI 2020).

Egy-egy helyi lakodalmi szokásleírásunk is megjelent, azonban a címünkben megadott népi vallásosság költészetével ezek nincsenek kapcsolatban.

IRODALOM

- BESZÉDES Valéria (a meséket összegyűjtötte és az utószót írta) 1978. Jávorfácska. Félé század népmese. Életjel, Szabadka
- BODOR Anikó 2015. Széles a Duna. Kupuszinai népdalok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet–Forum Könyvkiadó Intézet, Zenta–Újvidék
- BODOR Anikó–PAKSA Katalin 2016. Vajdasági magyar népdalok V. Jeles napi szokások és jeles időszakok énekei. Forum Könyvkiadó, Újvidék – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- BORI Imre (válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta) 1971. Idő, idő, tavaszidő... A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Forum Könyvkiadó, Újvidék

- BORI Imre 1975. A népi imádságokról. Szabadversek a szó modern értelmében. Magyar Szó, 1975. I. 18., 13. o.
- CSORBA Béla 1997. Még azt mondják Temerinben...1997. Cnesa Kiadó, Kanizsa
- CSORBA Béla 2007a. A kis Jézus aranyalma. Temerini karácsonyi népszokások. TAKT, Temerin
- CSORBA Béla 2007b. Ráolvasások és archaikus népi imák Temerinből. In: Tanulmányok. 2007. 40. 34 – 46. Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Újvidék
- CSORBA Béla 2016. Ez olyan mondás. Szólások, szóláshasonlatok, közmondások, helyzetmondatok és más állandósult szókapcsolatok Temerinből. TAKT, Temerin
- CZÉKUS Gáza–MOLNÁR Emese–Bogdan RUDINSKI 2020. „Utolsó utamra kísérni jötetek”. Brezay Jenő szilvágyi kántortanító halotti búcsúztatói. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta
- JUNG Károly 1990. Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilághoz. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KISS Lajos 1943. Délvidéki daloskönyv. 108 népdal. Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadó, Budapest
- KISS Lajos 1982. Gombos és Doroszló népzeneje. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- KISS Lajos–BODOR Anikó 1984. Az aldunai székelyek népdalai. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- KÓNYA Sándor 2004. Harmatozzatok, egek! Népiünk vallásos énekei Észak-Bánságban. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta
- KÓNYA Sándor 2014. Nézzünk égre! Írások a vajdasági népénekekről. Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék
- PAPP György 1994. Betlehemnek nyissunk ajtót! Betlehemes játékok Jugoszláviában és a magyar nyelvterületen. BETLI BT., Szeged, 1994
- PENAVIN Olga 1977. Halotti búcsúztatók, imák, koldusénekek, gyógyító ráolvasások Gomboson. Hungarológiai Közlemények. 32. 5–22.
- PENAVIN Olga 1984. Jugoszláviai magyar népmesék I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest – Forum Könyvkiadó, Újvidék
- PENAVIN Olga 1993–1995. Jugoszláviai magyar diakrón népmese-gyűjtemény I–II. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- RAFFAI Judit 2004. A magyar mesemondás hagyománya. Útmutató mesemondók, pedagógusok és minden népmesekedvelő számára. Hagyományok Háza, Budapest
- RAJSLI Ilona 2017. Történetet hordozó szólások a vajdasági magyar frazémakörpuszban. Hungarológiai Közlemények 48 (1): 79–90.
- SILLING István 1981. Egy népi imádság Kupuszináról. Hungarológiai Közlemények XIII. évf., 46–47. sz., 153–155.
- SILLING István 1983. Archaikus népi imáinkról. Híd, XLVII. évf., 9. sz., 1077–1084.
- SILLING István 1992. Boldogasszony ablakában. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról. Agapé–Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SILLING István 1995. Kínján esék esete. Vajdasági archaikus népi imádságok. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SILLING István 1997. Kakasok szólalnak, Máriát kiáltanak. Adalék a vajdasági magyar archaikus népi imádságok variálódási vizsgálatához. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu
- SILLING István 1998. Kupuszinai mondák. In: Tegnap és ma. Adalékok Nyugat-Bácska néprajzához. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék

- SILLING István 2003. Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- SZÓKE Anna 2014. „Be vagyok havazva”. Egykorvolt közmondásaink, napjaink szólásai. Híd, LXXVIII. évf., 6. 77–86.
- SZÖLLŐSY Vágó László dr. (vál. és szerk.) 1999. Adjon az Úristen!... Énekes népi köszöntők. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu